

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Мария Валентинова Маринова

Социалистическите граждански обреди – между
идеологията и традицията
(по материали от семейната обредност)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор”
по специалност Фолклористика – Културна антропология

научен ръководител доц. д-р Николай Папучиев

СОФИЯ

2018

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедрата по Българска литература към Факултета по славянски филологии на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ от 16.01.2018 г.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, приложение, списък на информаторите, библиография и списък на използваните съкращения. Общият му обем възлиза на 370 страници, от които 18 библиография, 15 приложение, 3 списък на информаторите и 2 списък на използваните съкращения.

Научно жури:

Защитата на дисертацията ще се проведе на ..... от .....
Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в каб. 138 в сградата на Ректората на СУ „Св. Климент Охридски“.

Съдържание

Увод	4
Глава I Традиционната и социалистическата семейна обредност през погледа на изследователите	5
I.1. Българската традиционна семейна обредност – основни изследвания .	5
I.2. Налагането на социалистическата гражданска семейна обредност през погледа на нейните изследователи от постсоциалистическия период	6
I.3. Теренното изследване на семейната обредност – методи и задачи	6
I.4. Терминът обред/ритуал – основен смисъл и трансформации	7
Глава II Семейната обредност през социализма в България: държавни закони, партийни директиви, мерки за реализация – следване на „челния“ съветски опит	8
II.1. Закони за гражданска регистрация в България от края на XIX до средата на XX век	8
II.2. Налагането на гражданската семейна обредност в Съветския съюз ...	9
II.3. Прилагане на съветския опит в България	10
II.4. Сценариите за социалистическите граждански семейни обреди – идеология, ритуализация, празничност и абсурдност	14
II.5. Социалистическата семейна обредност през погледа на Лидия Добревска (ритуално лице в гр. Брезник)	15
Глава III Семейната обредност през периода 1950-1989 г. през погледа на респондентите	16
III.1. Община Божурище – общи сведения и статистика	17
III.2. Класификация и статистика на семейните обреди според данните от проведените интервюта на територията на община Божурище	17
III.3. Сватбеният обреден цикъл през периода 1950-1989 г. Анализ на сведения от интервюта	17
III.4. Раждането на дете и неговата социализация	22
III.5. Погребалната обредност според интервютата	24
III.6. Памет, разказване и автоцензура	26
Заключение	28
Библиография	29
Приноси на дисертационния труд	35
Публикации по темата на дисертацията	35

Увод

Социалистическата гражданска обредност е характерна за периода 1944-1989 г., през който в България е установено тоталитарното управление на БКП. Уточнението „по материали от семейната обредност“¹ се наложи поради широкия обхват на материала, тъй като от 60-те години се правят опити за въвеждане на граждански церемонии не само за санкционирането на трите най-важни етапа на преход от жизнения цикъл, но и за някои други некалендарни и календарни обреди, с което се цели изместването на църквата от санкциониращата ѝ роля в тях.

В резултат от историческите събития в края на Втората световна война България се оказва една от страните от Съветската зона на влияние, вследствие от което в страната се установява тоталитарен режим на управление. Политическата конюнктура налага редица промени в духовния и социалния живот на българската нация, като атеизмът става водеща държавна политика. Историческият материализъм, базов за комунистическата идеология, трябва да се превърне в миоглед на обществото, без да се отчитат индивидуалните възгледи. Превъзпитанието на населението, широко прокламирано като стремеж към изкореняване на т. нар. „буржоазен морал“, цели манипулирането и унифицирането на хората. Партийната политика се стреми да се наложи и в най-личната сфера на човешкото битие – семейната обредност.

Предмет на изследване в настоящата дисертация е формирането на социалистическата гражданска семейна обредност и нейната рецепция в българското общество през периода 1945-1989 г., както и мястото на традиционната семейна обредност в ритуалите на преход: социализация на дете, сватба и погребение, през изследвания период.

Основни цели на дисертацията:

1. Представяне на силовите административни методи, които, макар и прокламирани като модернизационни, имат репресивен характер и целят изкореняване на сакралните обреди (религиозни² и традиционни).

2. Представяне на рецепцията на социалистическата гражданска обредност и степента на запазване на традиционната обредност при респонденти, живели през този период.

Задачи на предлагания дисертационен труд:

1. Изследване на процесите на формиране на социалистическите граждански церемонии.

2. Изследване на традиционните елементи в семейната обредност през периода от 50-те до края на 80-те години на XX век, мястото на

---

1 Семейната обредност според изследователите ѝ включва три основни момента от жизнения цикъл: раждането, сватбата и смъртта (Иванова 1981: 31, Генчев 1993: 196). Същите са определени като „основни граждански ритуали“ от Н. Мизов (Мизов 1980: 54).

2 В термина „религиозни обреди“ се включват богослужебните ритуали на различните вероизповедания в България.

църковните тайнства и обреди в нея, рецепцията на социалистическите граждански церемонии, конформизма и тайното практикуване на религиозни тайнства и обреди.

3. Изследване на проблемите, свързани с начина на разказване, с паметта за събития от личния живот и с автоцензурата.

Основни методи в предлагания дисертационен труд:

1. Сравнително изследване на публикувани и архивни материали, отразяващи процеса на формиране на социалистическите граждански церемонии.

2. Теренно проучване (теренни записи и архивни материали).

3. Анализ на собствените теренни записи и на етнографски описания, съхранявани в АИФ.

Структурата на дисертацията включва увод, три глави и заключение.

Глава I

Традиционната и социалистическата семейна обредност през погледа на изследователите

Тоталитарният режим на управление в България е наложен в резултат на политическите промени след Втората световна война и следва неотклонно съветския модел. Според У. Брунбауер „Господството на партията и упражняването на държавната власт не са мислими отделно от развитието на обществото“ (Брунбауер 2010: 19), като „Инициативи, които трябва да реорганизируют домашния живот по предписанията на „социалистическия начин на живот“ и „комунистическия морал“, ... неизбежно водят до вмешателство на социалистическата държава в частния живот на своите граждани и гражданки“ (Брунбауер 2010: 29). Важно значение за успеха на политиката на партията-държава се придава на семейната обредност, в резултат от което се извършват редица промени в нея. Независимо от партийните усилия, обаче, тя запазва редица традиционни елементи до края на периода.

I.1. Българската традиционна семейна обредност – основни изследвания

Етнографските проучвания на българската традиционна семейна обредност представят както нейното единство, така и редица регионални особености. В продължение на век и половина е събран огромен емпиричен материал и е натрупана богата изследователска литература върху трите обредни цикъла. Проучени са отделни обреди, обредни практики и ролята на обредните лица. Някои студии и статии имат обобщаващ характер. Една от тях е студията на Р. Иванова върху българската семейна обредност, в която авторката очертава единството на обредността, свързана с трите най-важни етапа от жизнения цикъл (Иванова 1981: 29-51). Важни са изследванията върху всеки един от трите обредни цикъла: за социализацията на детето (Кръстева-Благоева 1999), за

сватбата (Арnaudов 1931: 1-48, Иванова 1984) и за погребалната обредност (Вакарелски 2008), както и авторският сборник от студии на В. Жекова, представящ паралелите между сватбената и погребалната обредност (Жекова 2012). В прегледа на литературата върху българската традиционна семейна обредност не се цели пълнота на библиографията и е направен подбор на материала.

I.2. Налагането на социалистическата гражданска семейна обредност през погледа на нейните изследователи от постсоциалистическия период

Политическите промени през 1989 г. дават възможност за различен поглед към периода на социализма. Част от изследванията разглеждат налагането на социалистическата семейна обредност и репресивната политика на партията-държава срещу практикуването на източно-православните тайнства и обреди. В повечето от изследванията се набляга на силовите методи, чрез които се цели изместването на църквата от санкциониращата ѝ роля в трите обредни цикъла. П. Петров лансира тезата за социализма като религия, изследвайки синкретизма в християнството и комунистическата идеология главно по отношение на преосмислянето на ритуалите на преход. Според него сходствата са предимно от формален характер, което предопределя непълния успех при налагането на социалистическата обредност, тъй като тя често е дублирана от религиозни ритуали (Петров 2000: 72-82). Редуцираните прояви на религиозния живот и ролята на социалистическата обредност в духовния живот на населението са предмет на анализ в изследванията на М. Беновска-Събкова и Р. Иванова (Беновска-Събкова 2001, Беновска-Събкова 2012: 49-54, Иванова 2002, Иванова 2006, Benovska-Subkova 1995: 162-178). А. Пашова и И. Еленков обръщат внимание на абсурдността в социалистическата погребална обредност (Пашова 2006: 319-340, Еленков 2009: 88-99). В книгата си, посветена на властовата секуларизация и съществуването на българската православна църква в нея, М. Методиев определя налагането на гражданските ритуали „като едно от най-силните доказателства за тоталитарния характер на социалистическия режим“ (Методиев 2010: 11).

В отделни изследвания от посттоталитарния период се представят научните постижения в областта на етнологията през периода 1945-1989 г., както и мнения за ролята на гражданската церемония като хубав празник със социално значение.

I.3. Теренното изследване на семейната обредност – методи и задачи

Методологическите и теоретичните разработки върху теренните изследвания се появяват в края на ХХ век. Важна част от тях е монографията на Ст. Генчев, в която е обобщен опитът на поколението етнографи, създадо огромна база от емпиричен материал върху българската традиционна култура (Генчев 1989). От особена важност за

съвременния подход при работата на терен и при изследването на теренния материал са статиите на учени, отчитащи не само информацията за конкретни събития в провежданите интервюта, но и персоналните характеристики на отделната личност, която ги представя. В обзорната си статия върху историята на ЕИМ, посветена на 60-годишнината от неговото създаване, А. Лулева отбелязва „големия обрат в изследователската перспектива“ в етноложките изследвания от края на ХХ и началото на ХХІ век, който се изразява в „обръщането към субекта, към човека, към действащия агент“ (Лулева 2012: 26).

А. Георгиева подчертава значението на комуникативната ситуация, като въвежда термините „меморат“ и „хроникат“ за устен разказ, посветен на събития от живота на информаторите. Тя обръща внимание на необходимостта да се отчита емоционалното значение на разказите за съответните събития, на изявената ценностна система и на възможността за реконструкция на личния живот (Георгиева 2000: 34). Р. Трифонова въвежда термина „ритуалография“ за словесното описание на обредите (Трифонова 1989: 39). М. Елчинова се занимава със словесните трансформации на обреда, като отбелязва необходимостта да се отчита в респондентските разкази не само описанието на обреда като културен феномен, но и уникалността на съответната личност, разказваща за него (Елчинова 1993: 84-100). И. Тодорова-Пиргова обръща внимание на факта, че описанието на обреда е своеобразно средство за личностна или групова идентификация (Тодорова-Пиргова 1993: 101-116). В. Ганева-Райчева определя „житейските разкази като ключ към личностната и социална идентичност“ (Ганева-Райчева, Бокова 1997: 30). Тези подходи към теренната работа и към теренните материали бележат нов етап в културната антропология, като дават възможност на изследвателя за по-цялостно отразяване на съответната културна ситуация.

I.4. Терминът обред/ритуал³ – основен смисъл и трансформации

В традиционните общества обредите имат сакрален характер и се изпълняват в кризисни, прагови ситуации. А. ван Женеп изтъква значението им за осигуряването на благоприятен преход и изследва етапите на отделяне, преминаване и приобщаване в тях (Геннеп 1999). М. Елиаде определя обредите като повторение на архетипни модели (Елиаде 1994, Елиаде 1998), а В. Търнър набляга на символния им характер и на предназначението им за въздействие над свръхестествени сили и същества (Търнер 1983). Основните функции на ритуалите, според Е. Дюркем, са социализацията на индивида, интеграцията на колектива, възпроизвеждането, обновяването на традицията и психотерапевтичният ефект (еуфорията) (Дюркем 1998). В съветската наука, обаче, се налага мнението, че обредите са възникнали на битова основа, като така се

³ Термините се възприемат като синоними въз основа на етимологичните наблюдения на Л. Андрейчин и В. Н. Топоров (Андрейчин 1973: 242-243; Топоров 1988: 24-30).

оправдават опитите за десакрализация на понятието с оглед формирането на социалистическата гражданска обредност. Тя се представя като естествен еволюционен процес, резултат от модернизацията на обществото (Зыбковец 1959, Илияди 1962, Токарев 1966: 55-60, Токарев 1980: 26-36, Бромлей 1979: 29-41, Бромлей 1976). Този процес в условията на социализма е съпроводен с целенасочена идеологизация, поради което новоформираната обредност има предимно манипулативен характер (Кампарс, Закович 1967, Фурсин 1972: 155-180 и др.). На практика се използват функциите на ритуалите, изведени от Е. Дюркем, набляга се на тяхната символика, но чрез тях се цели формирането на нов тип мироглед, налаган силово без съобразяване с възгледите и предпочитанията на отделната личност. Тази политика е възприета безусловно в НРБ. В редица публикации както на администратори, така и на учени и общественици широко се прокламира безрелигиозният характер на обредите, чрез което се обуславя налагането на социалистическата гражданска обредност. Научна обосновка на формирането на новата обредност и на десакрализацията на понятието обред/ритуал прави Н. Мизов в поредица публикации (Мизов 1966, Мизов 1978: 32-43, Мизов 1980 и др.).

Глава II

Семейната обредност през социализма в България: държавни закони, партийни директиви, мерки за реализация – следване на „челния“ съветски опит

Модернизационните процеси в българското общество започват в края на XIX век и се развиват с различна скорост и особености през целия XX век. Семейната обредност през периода 1945-1989 г. в България е резултат от съчетаването на различни исторически, идеологически и социални процеси. Навлизането на новите технологии, миграцията от селото към града и интеграцията на жените в обществения живот естествено влияят върху семейната обредност, която постепенно губи своята връзка с традиционната култура и придобива нов, модерен облик. От друга страна, налагането на войнстващия атеизъм като партийна и държавна политика предполага идеологизирането на семейната обредност.

II.1. Закони за гражданска регистрация в България от края на XIX до средата на XX век

Промените в законодателството за гражданската регистрация на населението са естествен резултат от възстановяването на българската държавност през 1878 г. и отразяват естествените модернизационни процеси в българското общество от края на XIX и първата половина на XX век. Неуспешният опит за въвеждане на факултативен граждански брак през 1936 г. също е резултат от тези процеси, независимо че е осуетен от Българската православна църква. Налагането на гражданския брак като

единствена законна форма през 1945 г. (Наредба-закон за брака 1945), независимо от привидно прогресивния си характер, от своя страна пък е резултат от силовата секуларизация, наложена от новия политически режим. То е последвано от Закон за заменяне на кръщелните свидетелства с актове за раждане (Закон 1946), от Конституцията от 1947 г., в която се установява отделянето на църквата от държавата и от Закона за вероизповеданията (Закон 1949), а така също и от нов Правилник за водене на регистри по гражданското състояние (ПВРГС 1950), които установяват нов административен ред и целят изместването на църквата от семейната обредност. Законите разпоредби от първите години след установяването на социалистическата власт следват съветския образец.

II.2. Налагането на гражданската семейна обредност в Съветския съюз

Формирането на съветската гражданска обредност се разделя на два основни етапа: от края на 1917 г. до средата на 50-те години на XX век и от втората половина на 50-те години до края на 1991 г. Първият етап се характеризира с издаването на законови актове, чрез които се налага войнстващият атеизъм като държавна политика. Опитите за въвеждане на социалистически нерелигиозни церемонии са по-скоро изолирано явление и имат подчертано пропаганден характер. През втория етап се създава същински социалистически граждански семеен церемониал. Процесите в съветското общество се възприемат като модел в България за изследвания период. Декретите от 1917/18 г. за отделянето на църквата от държавата и за регистрацията на трите основни събития от жизнения цикъл (Декрет 1917, Декрет 1918₁, Декрет 1918₂), както вече беше отбелязано, са послужили като образец на първите законови актове, засягащи църквата и семейството, след 9.09.1944 г. Това, че българското законодателство не допуска съществуването на фактически бракове (приравнени към регистрираните в съветския кодекс за семейството, брака и опекунството от 1926 г. (Кодекс 1927)) може би е резултат от излезлия през м. юли 1944 г. Указ на Президиума на Върховния Съвет на СССР от за задължителна гражданска регистрация на браковете (Указ 1944). Формирането на социалистическа гражданска семейна обредност в СССР е резултат от партийни и правителствени документи от втората половина на 50-те години, регламентиращи създаването и налагането на граждански церемонии за именуване на дете, бракосъчетание и погребение. Те са последвани от изследвания на съветски учени и общественици, аргументиращи необходимостта от поява на тази обредност и характеризиращи я като естествен модернизационен процес независимо от открито заявявания ѝ манипулативен характер. Провеждат се семинари и научно-практически конференции, материалите от които излизат в сборници. Същевременно формираната през втората половина на XX век съветска семейна гражданска обредност, независимо от откровено

идеологическия си характер, отговаря по своята същност на необходимостта от празничност, съпровождаща най-важните събития от личния живот на отделния човек. Зоркото око на партията-държава обаче реагира своевременно, за да наложи своята политика дори в тази интимна сфера на човешкия живот, да превърне семейните обреди (и веселите, и тъжните) в обществени събития.

Проблемите, свързани със съветската гражданска семейна обредност, са предмет на изследване от съвременни руски учени, които включват както анализ, така и документална информация.

Процесите в съветското общество са системно следвани от партийната и държавна политика на НРБ. „Водещият“ съветски опит е надлежно изучаван и съответно – пропагандиран сред административния, партиен и обществен апарат. Цитираните съветски документи и изследвания са използвани като илюстрация за формирането на социалистическата гражданска семейна обредност в България, която се създава и до голяма степен се развива по съветски модел.

II.3. Прилагане на съветския опит в България

Идеята за създаване на социалистическа гражданска семейна обредност е резултат от политиката на БКП, „обновена“ след Априлския пленум от 1956 г. Тогава, по подобие на съветската политика след отричането на култа към личността на Сталин, се засилват антирелигиозната пропаганда и преследването на религиозността. Процесът е отразен в публикувани и архивни партийни и държавни документи или други материали и изследвания, свързани с налагането на гражданското санкциониране на трите най-важни етапа от жизнения цикъл. Като отправна точка за формирането на социалистическата гражданска семейна обредност може да се приеме Решението на Политбюро на ЦК на БКП от 26.12.1957 г. (Решение 1957), в което се набляга на необходимостта от създаване на тържествена обстановка при сключването на граждански брак. Това решение обаче следва Постановлението на Съвета на Министрите на СССР и на ЦК на КПСС от 1956 г., т. 18 от което се отнася до промяна на статута на службите за регистрация (Постановление 1956) и Постановлението на февруарския пленум от 1957 г. на ЦК на ВЛКМС за въвеждане на тържественост при бракосъчетанията и именуванията на деца (Лебина 2014). Обявяването на окончателната победа на социализма на седмия конгрес на БКП през 1958 г. е повратен момент и в културната политика, за част от която се смята и формирането на социалистически граждански церемониал. Пред ЕИМ се поставя задача за създаване на методическо ръководство за съвременната селска сватба, която трябва да се изчисти от „религиозните обичаи“, като се запази празничността. Резултат от това е излязлата през 1963 г. брошура „Съвременната народна сватба“ с авторски колектив под ръководството на проф. Хр. Гандев (Гандев и кол. 1963).

В началото на 60-те години във ведомственото списание „Народни съвети“ започват да се публикуват информации за въвеждането на тържественост при бракосъчетанията от различни населени места в страната. Такива текстове излизат през целия период почти до 1989 г. и в тях е отразена хронологията на налагането на социалистическите церемонии. В същото списание излизат статии на висши администратори или учени, аргументиращи съответните явления.

Политиката на партията-държава в България в областта на обредността продължава да следва неотклонно процесите в съветското общество. Решението на Секретариата на ЦК на БКП от 27.12.1966 г., въз основа на което са изградени комисии по бита и гражданските ритуали при окръжните и градските общински народни съвети, следва Постановление на Съвета на министрите на РСФСР от 1964 г. (Постановление 1964), чрез което се налагат новите граждански обреди и се регламентира създаването на съответната материална база за тях. През 1967 г. е приет нов партиен програмен документ, известен със съкратено заглавие „Тезиси за младежта и Комсомола“ (Живков 1968). В него не се говори специално за системата на социалистическата обредност, но са характеризирани младежките ритуали. Тези тезиси се превръщат в своеобразен „сакрален текст“, цитиран във всички следващи информации, популярни статии и научни изследвания.

Паралелно се провеждат социологически проучвания, свързани с религиозността на населението и с мястото на религиозните институции в семейната обредност. През 1968 г. е публикуван колективен труд на учени от Института по философия при БАН, в който са анализирани резултатите от социологическо изследване на религиозността в България за периода 1945-1962 г. въз основа на анкета, проведена от секция „Исторически материализъм“ (Процесът на преодоляване на религията 1968). Независимо от отчитането на успехите, в изводите се признава, че религията все още има място в бита на хората.

Крайт на 60-те години е периодът на повсеместното налагане на социалистическите семейни ритуали. Своеобразно методическо ръководство за тях е книгата на М. Ковачев „Социалистическите ритуали и задачите на народните съвети“, във втората част на която подробно са описани трите основни семейни граждански ритуала (Ковачев 1968). На 2.04.1969 г. е проведено заседание на МС на НРБ, на което е приет проект за постановление за внедряване на гражданските ритуали (ЦДА, ф. 136, оп. 48, а. е. 15, л. 4). В него се оценява ролята на тези ритуали за комунистическото възпитание на младежта, предвижда се изграждането на специализирани комисии и на съответната материална база.

От особено значение за налагането на гражданската погребална обредност е влезият в сила от 1.01.1971 г. Правилник за погребенията, според който всички разходи, свързани с гражданската церемония, стават

безплатни. В него се предвиждат редица допълнителни услуги, както и декларативна съпричастност към мъката на опечалените. Това привидно облекчение за близките на покойника обаче има предимно манипулативен характер. В теста на правилника недвусмислено се заявява: „Необходими елементи на гражданския ритуал са: идейност, тържественост и емоционалност... Целта на ритуала е да приобщи присъстващите към определена идея, което се постига чрез емоционално въздействие.“ (Правилник за погребенията 1970: 6).

Междувременно се издават отделни брошури, посветени на траурните граждански церемонии, в които освен методически указания, се включват примерни слова. Създават се Домове за социалистически бит и култура, които се превръщат в обредни центрове. Необходимо е да се отбележи, че още в началото на 70-те години започва т. нар. „възродителен процес“, който се изразява първоначално в преименуването на българомохамеданите, а през 1985 г. засяга и българските граждани с турски произход, което рефлектира и в силово налагане на социалистическия церемониал в съответните райони.

През 70-те години започват системни етнографски проучвания на отделните етнографски области, а учени от ЕИМ са привлечени като консултанти или автори на регионалните сценарии (главно за сватби), в които се включват елементи от традиционната обредност. Същевременно на преден план излиза задачата за изработване на цялостна концепция за празничната система и на единни сценарии за семейните церемонии. Това е заявено в доклад на А. Лилов по време на Февруарския пленум на ЦК на БКП през 1974 г. (Лилов 1974).

Идеологическата борба с религията става все по-внушителна. През 1976 г. е издаден и сборникът „Актуални проблеми на атеистичната дейност. За системата на партийната просвета“, а през 1982 г. – нов сборник със същото заглавие, в който повечето от авторите са същите, а статиите им са до голяма степен идентични с тези от първия. В сборниците са поместени текстове на учени, посветени на религията и начините за нейното преодоляване. Отделни статии с подобна тематика се публикуват и в сп. „Атеистична трибуна“. Проблемите, свързани с налагането на социалистическата семейна обредност, се отразяват и на страниците на сп. „Българска етнография“. Правят се регионални социологически проучвания, съставна част на които е въвеждането на гражданската обредност.

Израз на загрижеността на партията-държава за унифицирането на най-личната сфера на човешкия живот и за превръщането ѝ в обществено достойние са „Основните насоки за развитие и усъвършенстване на празнично-обредната система в НРБ“, обнародвани през 1978 г. В тях окончателно се регламентират мястото и ролята на съответните ритуали в живота на населението за „пряко въздействие върху неговата душевност“

(Основни насоки 1978: 506). Като най-важни задачи в този държавен документ са определени утвърждаването на комунистическите идеали, патриотичното възпитание и внушаването на братска дружба и вяност към СССР и КПСС (Основни насоки 1978: 506). Специално място е отделено на социалистическата символика, която трябва да присъства в ритуалните зали (Основни насоки 1978: 508).

Социалистическата наука също е ангажирана в процеса на реализиране на партийната политика. Книгата „Празници, обреди, ритуали“ на проф. Н. Мизов, ръководител на секцията „Научен атеизъм“ в Института по философия при БАН, включва социологическо, философско и историческо изследване на празнично-обредната система и на ролята ѝ за социалното и идейно-естетическото въздействие върху формирането на социалистическата личност (Мизов 1980). Издаден е сборник със статии на водещи учени в областта на етнологията, предназначен да даде научна обосновка на вече внедрената, макар и с различен успех, социалистическа семейна обредност и да представи културното единство на българската нация в системата на развитото социалистическо общество (Проблеми на социалистическата семейно-празнична система 1984). Водещи в него са статиите на директорите на ЕИМ и на Института по фолклор В. Хаджиниколов и Т. Ив. Живков. През 1985 г. от колектив учени от ЕИМ е изработен „Единен национален класификатор на събитията, които могат да се честват с празници“. През същата година излиза книгата на Н. Иванова и П. Радева „От „А“ до „Я“. Имената на българите“ (Иванова, Радева 1985), в Института за български език се разработва „Български именник“ (Заимов 1988). Те до голяма степен са свързани със заключителната фаза на възродителния процес.

Същевременно се публикуват информации за граждански церемонии или проведени научно-практически конференции в районите, засегнати от този процес. В тях не се споменава за насилствената смяна на имената, а се демонстрира утвърждаването на ритуалите. В научните изследвания се прокламира етническото единство на българската нация или единството на традиционната обредност. Само в едно предложение на П. Кубадински за свикване на съвещание по проблемите на социалистическата гражданска обредност в условията на възродителния процес се споменава за нововъзникнали проблеми, но въпросният документ е архивен (ЦДА, ф. 28, оп. 24, а. е. 353, л. 94-95).

През 1986 г. излизат най-после дългоочакваните сценарии на Националната комисия по социалистическите празници и обреди, които уеднаквяват ритуалите в цялата страна. През следващите три години излизат различни изследвания, най-значим между които е сборникът от статии и студии на Т. Ив. Живков „Етнокултурно единство и фолклор“ (Живков 1987). Социалистическата гражданска обредност обаче продължава да заема важно място в дейността на ОФ, свидетелство за

което са документите от проведено 29.03.1989 г. заседание на Бюрото на НС на ОФ (ЦДА, ф. 28, оп. 24, а. е. 260, л. 1-20).

Социалистическата гражданска семейна обредност се формира в продължение на 45 години, но се налага активно едва през последните 20 години на социалистическия режим. Тя обаче не успява да изпълни основната си цел – да замени изцяло религиозните ритуали, свързани с трите най-важни момента в живота на човека – раждането, сватбата и смъртта. Практикуването на религиозните тайнства остава през целия период важен сакрален акт за част от населението, за което свидетелстват редица изследвания и архивни материали.

II.4. Сценариите за социалистическите граждански семейни обреди – идеология, ритуализация, празничност и абсурдност

Процесът на формиране на т. нар. „социалистическа гражданска семейна обредност“ преминава през различни етапи. Важна съставна част от него са сценариите за провеждането на трите най-важни събития от жизнения цикъл: раждане, бракосъчетание и смърт. Първоначално те се съставят съгласно методически указания от съответните служители. През 70-те и в началото на 80-те години се появяват регионални сценарии, а през 1986 г. излизат три брошури, съставени от Националната комисия по социалистическите празници и обреди. Те обаче са предназначени за служебно ползване и не са съхранени дори в обредните домове, тъй като вече не са актуални.

Сценариите, които са анализирани тук, са само от личния архив на Л. Добревска, дългогодишно обредно лице в гр. Брезник. Между тях има машинописни и ръкописни сценарии на самата Л. Добревска и машинописни сценарии от други райони, които е получила по време на мероприятия за обмяна на опит. От особена важност са регионалният машинописен сценарий за граовска сватба на Пернишки окръг, брошурата Граждански ритуал „Погребение“ на същия окръг, както и трите брошури Именуване, Венчаване и Погребение от 1986 г.

Разгледаните сценарии представят, макар и непълно, документалната страна на социалистическия граждански церемониал. Гражданският ритуал Именуване няма административна или законова функция, поради което в сценариите за провеждането му се набляга на неговата празничност и се отдава заслужено внимание не само на новороденото дете, но и на неговите родители и роднини. В повечето случаи текстовете са наситени с емоционалност, като в тях не липсват и идеологически моменти. Те се изразяват в шаблонни пожелания за беззаветна преданост на комунистическия идеал, в предназначението на самата церемония за приобщаването на новия гражданин към социалистическото общество и др. В ръкописните и машинописни сценарии на Л. Добревска личи опит за създаване на душевна обстановка, като се отчитат особеностите на всеки отделен случай. Подобен е подходът ѝ и при съставянето на сценарии за

бракосъчетание. В регионалния машинописен сценарий за граовска сватба са включени елементи от традиционната сватбена обредност, които, пренесени в ритуалната зала, губят сакралната си същност. А самоцелното им комбиниране без да се спазва редът и мястото на съответните обреди в традиционния обреден цикъл често са куриозни. В брошурата за провеждане на гражданско погребение, издадена от Окръжния дом за социалистически бит и култура – гр. Перник през 1976 г., са включени методически указания и примерни прощални слова, като предполагаемите покойници са „класифицирани“ по възраст и обществен статут. Във всички предложени текстове неизменно присъства препоръка за включване на персонална информация за покойника (семеино положение, професионална характеристика), като се набляга на значението му за общността, на непрежалимостта му не само за неговите близки, но и за обществото. Текстовете са насочени към живите, които ще съхранят в паметта си спомените за покойния. Безсмислената реторика в тях и целенасоченото им идеологизиране определя тяхната абсурдност.

Независимо че социалистическите граждански церемонии са предназначени да изместят религиозното санкциониране в трите най-важни етапа от жизнения цикъл, в тях неволно (а може би целенасочено) са включени редица елементи от източноправославните тайнства и обреди. Макар и парадоксално интерпретирани, тези елементи са своеобразно доказателство за ролята на Източноправославната църква в традиционната семейна обредност на българите. Фактът, че богослужебните чинопоследования не включват елементи от традиционната обредност, ги превръща в санкциониращи обреди от цялостните цикли. Тази тяхна особеност явно е осъзната при оформянето на реда на церемониите в последните брошури, в които обаче са допуснати други парадокси. Анализът на текстовете на методическите указания и на самите сценарии доказва предимно техния манипулативен характер. Както и да се интерпретират от съвременна гледна точка обаче, тези сценарии са етап от развитието на българската семейна обредност.

II.5. Социалистическата семейна обредност през погледа на Лидия Добревска (ритуално лице в гр. Брезник)

Независимо от общите партийни и държавни документи налагането на социалистическата гражданска обредност не е равномерен процес за цялата страна. Често за това са ползвани принудителни методи. В някои случаи успехът се е дължал и на авторитета и качествата на обредното лице, особено в по-малките населени места. Такъв е случаят с гр. Брезник, обл. Перник, където ритуално лице за периода 1968-1992 г. е Л. Добревска. В три последователни интервюта с нея през 2014 г. тя представя своята гледна точка за формирането на социалистическата обредност. Допълнителна информация дават някои материали от личния ѝ архив, статии от сп. „Народни съвети“ за гражданската обредност в гр. Брезник

(нейна и на друга авторка), както и книгата ѝ „Ех, години, години! Да ви разкажа...“, излязла през 2007 г. Личната съдба на тази необикновена жена (р. 1925 г.), произхождаща от заможна семейство, съпруга на дребен индустриалец, е илюстрация на съдбата на поколението, чийто съзнателен живот изцяло протича през време на изследвания период. Професионалната ѝ реализация е резултат от личното ѝ отношение не само към професионалните ѝ задължения, но преди всичко към съгражданите ѝ, тъй като тя е приела своята длъжност като мисия в служба на тях. Стремешт ѝ към персонално отношение при изпълнението на отделните ритуали е определящ за тяхната популярност. Самородният ѝ талант се проявява в писаните от нея сценарии и надгробни слова, лишени от излишна реторика, но затова пък предназначени за всеки конкретен случай. Формирането на социалистическата обредност естествено става под зоркото око на партията-държава, а отделните етапи са подчинени на съответните партийни и държавни решения. Делниците и празниците в нейния живот я характеризират като невероятно позитивна личност, която вместо да унива поради новосъздадената социална действителност, намира начин не само да се докаже, но и да спечели доверието на властимащите и обичта и уважението на обикновените хора. Нейната професионална биография е своеобразно доказателство, че през периода на социализма хората са имали своите празници, получавали са заслужено признание за своята дейност, живели са с радостите и тревогите на своето време.

*

* *

Социалистическата гражданска обредност, резултат от целенасочена партийна дейност, облечена в държавни решения, се изгражда и внедрява основно в продължение на повече от 30 години (1957-1989). Всички усилия на партията-държава, насочени към изместването на религиозните ритуали от семейната обредност и към ритуализирането на традиционните обреди, остават нереализирани докрай. Независимо от естествените модернизационни процеси в българското общество през втората половина на XX век, силовото налагане на секуларизацията и на войнстващия атеизъм не успява да ги превърне в мирогледна основа за голяма част от населението на социалистическа България.

Глава III

Семейната обредност през периода 1950-1989 г. през погледа на респондентите

Теренното изследване, проведено главно на територията на общ. Божурище, представя рецепцията на социалистическата гражданска семейна обредност предимно в съответния район.

III.1. Община Божурище – общи сведения и статистика

Общ. Божурище е съставена от 10 селища. Географското ѝ положение я определя като интересна в етнографско отношение за изследвания период, тъй като в нея е представена шопската култура на запад от гр. София, но тя е и гранична с етнографската област „Граово“. Близостта до столичния град предопределя сравнително бързата модернизация на традиционната култура и предоставя известна анонимност при практикуването на религиозните тайнства. Населението на общинския център Божурище включва освен преселници от селата в общината, и такива от други населени места, за което способстват различни причини от икономически характер.

III.2. Класификация и статистика на семейните обреди според данните от проведените интервюта на територията на община Божурище

Проведени са интервюта с 52 респонденти на различна възраст и с различно образование. Повечето от тях са местни жители. Част са се заселили в с. Божурище в резултат от сключване на брак или след сватбата си, а други живеят в гр. София. Информаторите са родени между 1930 г. и 1964 г. и в интервютата са описани 74 сватби (от които 16 с църковна венчавка), 72 църковни кръщавания (и още 11 след 10.11.1989 г.), 9 граждански именування, като 29 от респондентите разказват за погребални ритуали.

Главна роля в периодизацията има бракосъчетанието, тъй като единствено при него субектите имат ако не решаваща, то поне важна роля.

Класификация:

1. до края на 50-те години
2. до края на 60-те години
3. до края на 80-те години

III.3. Сватбеният обреден цикъл през периода 1950-1989 г. Анализ на сведения от интервюта

Санкционирането на брачната връзка през 50-те години най-често става в два етапа, които са описани в етнографските материали за Северозападна България: годежът и сватбата. Годежът, по време на който девойката е отведена в дома на бъдещия си съпруг, в някои случаи е заменен от приставане (тайно от родителите на девойката или след предизвестяването им). Все още се практикува отвличане на сила на девойката, която не се е съгласила да се омъжи за съответния ерген. Това не се е преследвало от официалната власт, а родителите сравнително рядко са се намесвали. Записани са само четири разказа за отвличания, като се споменават още два случая, но респондентите разказват, че практиката е често срещана. Независимо от начина на отвеждането на момата в момковия дом, при посрещането ѝ се изпълняват традиционни обредни практики (въвеждане по бяло платно, с два хляба и вълна под мишниците,

с кани или стомни вода в ръцете). Платното се събира веднага след нея, което е знак, че преходът е извършен. Ритуалите на посрещане на прага вече са ритуали на приобщаването според А. ван Женеп (Геннеп 1999: 24). Влизането в дома вече е знак за санкциониране на брачната връзка – от този момент двамата се смятат за женени. В интервютата се отбелязват само два случая, в които девойката е избягала или е изведена от свои роднини. Според други два разказа девойката отказва да излезе по морални съображения, една от респондентките прави неуспешен опит да избяга, а друга приема с примирение събитието. Следващият санкциониращ обред е трапезата „честито“. Израз на съгласието на младоженката е целуването на ръка на домашните и на гостите, съпроводено с подаване на чаша с ракия и с получаване на аризмo (пари) от всеки от гостите. Дори ако не целува ръка, тя поне казва „наздраве“ на всеки поотделно. В едно от интервю се разказва за обред, който не е регистриран в изследователската литература – по време на тази трапеза на младоженците се сервира храна в друга стая върху дисаги (две срещнати домотъкани торби, които са се носели на рамо). Обяснението е, че по този начин те няма да се разделят. Брачното свождане обикновено следва „честитото“. Публично показване на ризата от брачното свождане почти не се практикува, но все още се държи на девствеността на младоженката. „Благата ракия“ е сравнително рядък обред.

Подписването на граждански брак по-често се смята за задължителна формалност, която се извършва в делничен ден, скоро след годежа или няколко дни преди сватбата. Формалното отношение към него се изразява и във факта, че свидетели са често случайни хора или близки роднини, които обаче нямат статут на обредни лица. Една респондентка (учителка) споделя, че сватбата е проведена преди законовия акт, което също свидетелства за формалното отношение към него. Подписването на граждански брак само в един от описаните случаи е последвано от почерпка и тя е в сладкарница (събитието се случва в гр. София през 1958 г. след първите партийно-правителствени решения за формиране на социалистически церемониал). Църковната венчавка все още се пази като санкциониращ ритуал в деня на сватбата, но предимно за селски или работническо-селски семейства. Младоженците с по-висок социален статут не я практикуват или я практикуват тайно, тъй като се стремят да избегнат евентуални санкции. Поради тази причина в някои от описаните сватби отсъства санкциониращ ритуал, тъй като подписването на граждански брак е станало по друго време. Разказва се за подписване на граждански брак в деня на сватбата към края на периода, като в един случай то е последвано от венчавка в същия ден.

През периода на 50-те години в изследвания район невестата в деня на сватбата е в момковия дом. В разкази за сватби от други райони обаче тя се връща в деня на сватбата в родния си дом, откъдето се извежда

ритуално. За обредното „разрушаване“ и ограбване на моминия дом разказва респондентка от Великотърновско (детска учителка), което, според Т. Ив. Живков е отглас от цикличността – моминият дом се разрушава, което е израз на победа за мъжкото начало, след което се съгражда новия дом на брачната двойка (Живков 2000: 265).

Задължителни за сватбената обредност през периода са трапезата и дарообменът – младоженците са и дарявани, и даряват. Този обред е съхранил, макар и в повечето случаи неосъзнато, сакралното си значение. Част от него е целуването на ръка от страна на булката, срещу което тя получава пари или подаръци. Това обаче в отделни случаи се ограничава до кумовете, свекъра и свекървата, а що се отнася до останалите гости, е заменено от казване на „наздраве“.

Традицията по отношение на обредните лица все още е съхранена. Кумството, макар и с доста променени функции, обикновено се пази като афинално родство, като често кумовете са нови. Обикновено обаче преди да се поканят нови кумове, младоженецът се обръща към кръстника си. Свидетелство за запазването на традиционното значение на кумството е присъствието на кума на сватбата и само като обредно лице, без да участва в санкциониращ ритуал или акт, както и фактът, че кумува семейна двойка. До голяма степен е съхранен статутът на шафера и шаферката като обредни лица. Израз на това е изискването те да са от рода на младоженеца и да са кръвни роднини помежду си.

Запазени са част от сватбените атрибути, но в тях се наблюдават иновации. Все още отличителен белег на младоженеца, кумовете и шаферите е коланецът (тканицата, домотъкан колан на разноцветни ивици), но се наблюдава процес на заменянето му с купени бели цветчета. Коланецът, който носи младоженецът, е направен на китка, в средата на която е защита златна или сребърна продупчена пара. До голяма степен се пази бърчата (кумовото дръвце), но обикновено се прави от кумата. Независимо от известното разнообразие в украсяването ѝ, задължителен елемент в нея са ябълките, тя се прави от четалест клон на плодно дърво с три върха. Респондентите от изследвания район не съобщават за наличието на сватбен байрак, с изключение на една, която обаче отбелязва задължителния му характер, и го описва като триколюр. (За правенето сватбен байрак (феруглица) и за ролята му в сватбената обредност разказва респондентка от Разложко. Свидетелство за съществуването му, с малко променено име (фуругвица), дава друга респондентка от Великотърновско.) Булчинската рокля може да бъде бяла или цветна, къса или дълга. Най-често булката е с копринено вало, което не покрива очите, а се спуска свободно от темето към гърба. Рядко булката е без вало. Сватбеният букет обикновено е от хартиени цветя. Той, заедно с валото, се купува от кумата.

Сватбата през 50-те години в изследвания район трае един ден. Някои от заключителните обреди, които се извършват вечерта, според разказаното в интервюта, се отличават в отделни елементи от описанията в публикуваните теренни материали и изследвания. Преди залез слънце невестата се води „на вода“, където тя трябва да разлее първата и втората налята от шаферката вода, като ритне стомните с крак. Обредът се различава от описаните обреди в съседните райони в Шопско (Генчев 1993: 215), Граово (Мартинов 1958: 714-715) и Годечко (Ракшиева 1993: 226). Забележително е, че обредът се практикува дори когато няма чешма – просто изнасят котли с вода извън двора, в който е сватбата. В две интервюта се разказва за обредно лице трикстер, който лежи на прага при връщането на невестата от чешмата, но той е различен от описаните примери от Граово (Мартинов 1958: 714) и Годечко (Ракшиева 1993: 226), а в Софийско фигурата на прага не е трикстерска (Генчев 1993: 215). Различен е и обредът на сваляне на булото на булката, което се прави от кумата, след което то се поставя на точилка и с него се „забърсват“ момите, за да се оженят по-скоро. От следсватбената обредност се пазят гостуванията в домовете на родителите на невестата и на кума, но те са значително редуцирани откъм ритуали и обредни практики.

Записаните интервюта свидетелстват, че през периода до края на 50-те години постепенно намаляват обредните елементи. Те са най-малко при учители или младоженци със средно образование. Сватбата обаче продължава да се възприема като сакрален обред, дори когато се изразява в обикновена гощавка.

Сватбената обредност от 60-те години продължава да обеднява откъм ритуали. В отделни случаи се запазват някои ритуални практики, които вече по-скоро имат характер, според определението на В. Н. Топоров, на „ритуализирана форма на поведение“ (Топоров 1988: 52, бел. 57). След VII конгрес на БКП през 1958 г. се наблюдава последователен стремеж за изчистване на този семеен обред от традиционни обредни елементи, а практикуването на тайнството „венчавка“ почти изчезва. В интервюта се разказва само за 4 случая, два от които от 1960 г. Всички останали сватби, за които са записани разкази, са без църковно санкциониране на бракосъчетанието, но затова пък в повечето от тях сключването на граждански брак е част от обредния комплекс.

Все още се пази годежът в дома на девойката, след който тя отива в дома на бъдещия си съпруг, където се прави „честито“. В някои от случаите именно в тези обреди се спазват отделни ритуални действия, докато самата сватба постепенно се превръща в роднинско-приятелско тържество. Булката най-често е с бяла рокля и воал и дарява всички поканени гости. Иновация са герданите от банкноти. Въпреки че е значително обедняла откъм обредност, сватбата продължава да има санкционираща роля в обществото. Пази се ролята на кумството,

традиционно или ново, но то невинаги се превръща в финално родство. Отсъства напълно следсватбена обредност.

През 70-те години настъпват някои промени както в предсватбената обредност, така и в самата сватба. Годажът продължава да съществува, но е много видоизменен. Често той представлява среща между родителите на младоженците, които се уговарят за формалностите около сватбата. Това събитие обикновено следва решението на младите да се оженят. В някои случаи се прави многолюден годеж, на който девойката ритуално се завежда в дома на момъка, където е посрещната с обреди. Целуването на ръка обаче вече не се практикува.

Луксът навлиза както в облеклото на младоженците, така и в сватбената трапеза. Най-често тя е в ресторант. Даруването от страна на булката в края на периода се заменя със закачане на кърпички на ревера (в някои от случаите – специално поръчани, с инициалите на младоженците). Подаръците от страна на гостите са главно в пари, като честа практика е демонстративното им закачане на булката под формата на гердани от банкноти. Гостите (особено в края на десетилетието) вече се канят чрез специално отпечатани покани, в които е уточнен редът на сватбените действия. Според всички записи подписването на граждански брак става в деня на сватбата. В много от случаите сватбеното тържество продължава в по-тесен кръг след ресторанта в дома на младоженеца. Понякога ритуалното посрещане на невестата се прави вечерта след сватбата, независимо че тя вече е живяла в момковия дом. То, както и някои други практики (завръщането на младоженката в бащиния ѝ дом, от където я вземат в деня на сватбата, ритуалното откупуване и др.) имат по-скоро характер на „ритуализирано поведение“ според термина на В. Н. Топоров (Топоров 1988: 53, бел. 57). Венчавките са сравнително рядко явление – в интервютата се споделя само за три случая. Пази се статутът на кумството, което продължава да е както традиционно, така и ново.

Сватбеният обреден цикъл от следващото десетилетие не се различава особено от този през втората половина на 70-те години. Случаите, в които се прави многолюден годеж, на който девойката ритуално е отведена в момковия дом или само трапеза „честито“, все повече придобиват характер на „ритуализирано поведение“. В интервютата присъстват разкази за ситуации, в които двамата решават да се оженят, след като връзката е консумирана. Сватбата вече е главно празник, тя е многолюдна (споменават се по 200-300 души, на нея присъстват роднини и приятели за нея се избират луксозни или по-малко луксозни ресторанти). Почти е изживян етапът на герданите с пари, въпреки че все още се среща тази практика. Отделни респонденти отбелязват елементи на ресторантьорска обредност. Венчавките са сравнително редки, но в две от интервютата се разказва за тържествени венчавки в деня на сватбата, като в едната кумува висш офицер, в трети случай тя също е в деня на

подписването, но е полуявна, тъй като младоженците са второбрачни и не правят сватба. В друг случай обаче планираната венчавка непосредствено след гражданската церемония е отменена поради заплаха към младоженците (и двамата са военни), че ако се извърши тайнството, ще загубят работата си.

Анализът на разказите за сватби в интервютата представя процеса за постепенното налагане на социалистическата сватбена церемония, която до голяма степен измества църковното тайнство от празника. Същевременно фактът, че във всички условно означени подпериоди присъстват свидетелства за дублирането на гражданската церемония с църковно тайнство (явно, полускрито или тайно) свидетелства за това, че дори при сватбата партията-държава не е успяла да наложи повсеместно своята идеология. Тук трябва да се отбележи, че, особено през последните две десетилетия, в църковните регистри невинаги са се отбелязвали венчавките, тъй като периодично са се правели проверки от властта, което е създавало неприятности за вярващите, решили да изпълнят съответното сакрално тайнство.

Наблюдава се постепенно редуциране и на традиционната обредност, което е резултат не само от целенасочените агитационни и административни действия, но и от естествената модернизация на обществото. Независимо от това до края се запазват отделни обредни практики, свързани с вярвания, целящи да осигурят семейното благополучие на новоформираната брачна двойка. Те, независимо кога се извършват, пазят до голяма степен своята сакрална същност. В съзнанието на респондентите извършването им е важно, за да се осигури добруването на младоженците. Запазва се ролята на кумството, което невинаги е традиционно и понякога не се превръща в афинално родство. Като цяло сватбата се възприема като празник както от младоженците, така и от гостите.

III.4. Раждането на дете и неговата социализация

Този цикъл от семейната обредност е най-силно редуциран поради естествените модернизационни процеси – почти във всички случаи децата се раждат в болнични заведения. До края на периода се пази „погачата“, в която се изпълняват редица обредни елементи, макар да е изнесена около 40-тия ден след раждането. Децата обикновено се кръщават до навършването на 1 година явно, полускрито или тайно. Когато децата се кръщават тайно, трапеза най-често не се прави. В отделни случаи празничната трапеза, наречена „кръщене“ предхожда или следхожда религиозното тайнство по конформистки съображения или поради болнавест на детето.

Записани са и случаи на обредна трапеза без извършване на тайнството. Само една респондентка заявява, че не е кръстила децата си по идеологически съображения, тъй като е била убедена комунистка. В едно

интервю се съобщава, че бабата тайно е кръстила втория си внук и е признала „прегрешението“ си много по-късно на родителите. В отделни интервюта се споделя, че децата не са кръстени по конформистки съображения, като родителите са поправили пропуската си преди или след 1989 г. или децата са се кръстили по своя инициатива. Според анализа на интервютата по-малко от 10% от родените след 1945 г. са останали некръстени.

Важно е да се коментира статута на кръстниците. Те най-често са кумовете от сватбата на родителите, дори ако в нея е отсъствало църковното тайнство. Когато кръщаването е тайно или кумовете по идеологически или конформистки съображения отказват да участват в него, обредната роля се изпълнява от близки роднини. В някои от записите се съобщава, че кръщават партийни членове. В отделни случаи, когато след сватбата не е формирано афинално родство, децата се кръщават от приятели.

Майката, според традиционните вярвания, обикновено не присъства на кръщаването, а след това кръстникът/кръстницата ѝ връщат детето, произнасяйки традиционна фраза. Понякога тя присъства в църквата, тъй като децата са кръщавани след 40-тия ден, когато това се разрешава от източното православие. Само в един разказ за кръщаване в с. Бусманци през 1971 г. се описва по-особен ритуал на предаване на кръстеното дете от кръстника на самата трапеза, където той три пъти произнася името на детето, след което го подава на майката под масата, а тя му го връща над масата.

Анализираните разкази за кръщавания – тайни или явни, са показателни за практикуването на това църковно тайнство независимо от пречките, които е създавала властта, от страховете на някои родители от евентуални санкции срещу тях, или обратното – от страховете, че нещо може да се случи на децата им, без да са кръстени, дори като мярка за оздравяването им, ако са болнави.

Гражданският ритуал Именуване на дете не е практикуван в изследвания район. Анализираните разкази за него описват събития, станали в столицата или в други населени места. Само една респондентка, омъжена в гр. София, отбелязва, че гражданският ритуал бил задължителен. Той обаче е възприеман като празник без обредна стойност. В 3 интервюта се съобщава за 5 случая на дублиране на гражданския ритуал от църковно тайнство. В 2 именування в гр. София и в 2 в гр. Разлог кумовете са ритуални лица само в гражданската церемония, която е последвана от обредната трапеза, а децата са кръстени преди това от техните баби. В един случай именуването е при изписването на родилката и бебето, в него има само служебно обредно лице, а тайнството е извършено след няколко месеца.

Според данните от направените интервюта църковното кръщаване се възприема не само като приобщаване към източно-православната общност, но и като условие за здравето на децата. Отделни респонденти споделят, че са възприемали това като свое задължение, за да не се случи нещо лошо или непоправимо с децата им преди да са кръстени. Показателен е и фактът, че повечето от децата, родени през изследвания период, които не са били кръстени в младенческа възраст, се кръщават по идея на родителите си или по собствена инициатива в края на периода или скоро след настъпилите политически промени.

III.5. Погребалната обредност според интервютата

Според мнението на изследователите в погребалния обреден цикъл се запазват най-много елементи от традиционната обредност. Силово или икономически налаганата погребална гражданска церемония цели не само изместването на църквата от санкциониращата ѝ роля, но и унищожаването на традиционните обредни практики, класифицирани като суеверия.

Погребалната обредност от целия период според направените интервюта най-често включва опелото като санкциониращ ритуал. В селата, в които няма църква или тя вече е затворена, то се е извършвало в дома на покойника или сравнително рядко – на гробищата. Според интервютата с опело са погребвани и партийни членове. Описаните традиционни практики, съчетани с религиозното опело, в по-голямата си част са познати от изследванията. Подробното им представяне в дисертацията цели да се отрази степента на запазването им през целия период. В изследвания район отсъства тайно извършване на религиозния ритуал, но респонденти споделят за съществуването на подобни практики в други населени места. В интервютата са описани три случая на погребения на бебета или малки деца, починали през изследвания период. Независимо че едно от тях е било кръстено и е починало на двегодишна възраст, то е погребано не само без опело, но и без каквито и да било обреди. Това обаче не е необичайна практика. Г. Лозанова отбелязва, че при погребение на кръстено дете невинаги се вика свещеник, тъй като се смята, че то е безгрешно и няма нужда от „застъпничеството на свещенослужителя и атрибутите на църковния ритуал, за да преминат в „другия свят““ (Лозанова 1989: 25).

Другият случай от изследвания район е на починало бебе (едно от близначетата на респондентка учителка) през 1959 г. То също е погребано по подобен начин. И в двата случая родителите не узнават мястото на гроба, като не са извършвани и никакви помени. В столицата обаче ситуацията е различна. Починало няколкомесечно некръстено бебе е погребано в Централните софийски гробища, като гробът му се запазва като фамилно гробно място. Първите два случая свидетелстват за

запазените традиционни практики, докато третият свидетелства за настъпилите модернизационни процеси в големия град.

Апотропейните практики заемат важна част от погребалната и следпогребалната обредност. Според изследователите, независимо от мъката на близките, мъртвият се приема като опасен но и като свой (Живков 2000: 283). Често са практикувани обреди за разделяне на роднини, родени в един и същи месец, преди изнасянето на тялото на покойника от неговия дом, които са известни от публикувани теренни записи или изследвания. Едно от описанията е вариант на обред, представен от Хр. Вакарелски (Вакарелски 2008: 359) – дете, родено в един и същи месец с починалия си дядо, е поставено да стъпне в краката на мъртвеца, който е бил поставен в ковчега. Записани са няколко разказа за ритуал преди полагането на мъртвеца в гроба, ако той е втори по кръвна линия за дадена роднинска общност. В този случай в гроба преди мъртвеца се хвърля жива или току-що заклана кокошка, която изпълнява ролята на трети покойник. Обредът е споменат от Хр. Вакарелски като сръбски (Вакарелски 2008: 365), но той присъства в респондентските разкази за погребения не само в изследвания район, но и в други населени места. Респонденти споделят практики на отделяне на едномесеци и през периода до изтичане на 40 дни след смъртта.

Поминалната обредност се прави на третия ден от смъртта, на деветия, на четиридесетия, на половин и на една година. Най-много традиционни обредни практики се извършват на третия ден, а на 40-тия ден освен тях се извършва задължителна панихида от свещеник на гроба.

Необходимо е да се отбележи обаче, че в традиционната обредност равностойно са представени ритуалите на отделяне на покойника от света на живите, на прехода и на приобщаването на душата към общността на предците⁴. Първите са насочени главно към мъртвото тяло: докато то все още е в своя дом, при полагането му в гроба, в ритуалните практики, изпълнявани на третия, деветия, до четиридесетия и на четиридесетия ден. Ритуалите на преход се изразяват главно в пътя на траурната процесия. Приобщаването на душата към общността на предците също се осъществява в няколко основни етапа, свързани със задължителните панихиди до навършването на година от смъртта.

Според Арнолд ван Женеп основното съдържание на погребалния обреден цикъл е приобщаването на покойника към общността на предците (Геннеп 1999: 134), което в българската традиционна обредност става постепенно в течение на една година. Типичен обред на приобщаване е опелото, в което се измолва прошка за волните и неволни грехове на покойника приживе и осигуряването на вечния покой на душата.

---

4 Ст. Генчев, който отбелязва повечето от тези практики, изразява мнение, че „по-голяма част от изложените обичаи са живи, но пасивни“ (Генчев 1993: 226). Направеното теренно проучване обаче доказва обратното.

Направеният преглед на респонденските разкази за погребения с опело от периода в изследвания район свидетелства за своеобразно преплитане между традиционните вярвания и обредни практики и християнския обред, което е потвърждение на констатацията на Т. Ив. Живков за „специфичен синтез“ между традиционната и християнската погребална обредност (Живков 2000: 280). Подобен синтез е отразен в теренни записи и теренно наблюдение от територията на днешна област Монтана, съхранявани в АИФ (АИФ II № 154).

Погребенията без опело в изследвания район са рядкост. Дори когато се случват, те не могат да се класифицират като граждански церемонии, тъй като такава практика липсва на територията на общ. Божурище, за което свидетелства Сн. Йорданова, обредно лице в с. Божурище до 1975-1976 г. Липсата на административно налагане на гражданската церемония в изследвания район ограничава безрелигиозните погребения главно до изпълнение на предсмъртни желания. Описан е един случай на гражданско погребение на младеж, чиято майка заема административен пост, и се допуска, че покойникът не е бил кръстен. В едно интервю се споделя за безрелигиозни погребения на двама възрастни, но по думите на респондентите това е направено като изпълнение на приживе заявено желание на покойниците. Разказите за граждански погребения се отнасят главно за събития в други населени места. В едно интервю се разказва за явно дублиране в гр. Разлог на гражданската погребална церемония, извършвана в ритуална зала, с опело на гроба. Важно е отбелязването на раздаването на храна след граждански погребения, в която неизменно присъства варено жито. Това е отбелязано от една от респондентките, която се самоопределя като убедена атеистка. В други интервюта, както и в описаното наблюдение от АИФ (АИФ II № 154 л. 28-32), се споделя, че независимо от отсъствието на опело, са изпълнявани традиционни обредни практики по време на погребението и на гроба на третия ден от смъртта.

Свидетелствата за изпълнението на традиционни обреди и обредни практики в случаи на погребение без опело доказват, че те не са изживени дори тогава, когато не се извършва християнският обред поради конформистки съображения.

III.6. Памет, разказване и автоцензура

Теренното изследване на семейната обредност през периода на социализма на територията на общ. Божурище представлява интерес не само като представяне на факти за съхраняването на елементи от традиционната обредност и за налагането на социалистическия граждански церемониал, но и с оглед личните истории на респондентите. Спецификата на основния изследователски интерес – събития от живота им, свързани с трите най-важни етапа от жизнения цикъл, провокира разказването на собствената биография, като в разказите се включват и редица други събития – колективизацията на земята и отражението ѝ върху живота и

съдбата на отделните хора (респонденти и техни близки роднини), различни професионални проблеми, отношението на властта към календарната обредност и към изпълнението на християнски обреди, както и пренебрегването на съществуващите забрани от страна на хората и др. Тези разкази, според класификацията на А. Георгиева са меморати или хроникати (Георгиева 2000: 34). В първия случай това са свидетелски устни разкази, в които респондентите споделят събития от собствения си живот или събития от живота на близкото си обкръжение, в които представят семейната обредност или факти от социалистическата действителност. М. Елчинова отбелязва необходимостта да се отчита позицията на респондента към описваните от него събития, тъй като чрез нея могат да се проследят динамичните процеси на приемственост и адаптация на фолклорните процеси в съвременността (Елчинова 1993: 84-100). При разказването респондентите конструират своя живот според съвременния си възглед за миналото, поради което, по думите на В. Ганева-Райчева могат да се възприемат като „ключ към личностната и социалната идентичност“ (Ганева-Райчева, Бокова 1997: 31). По този начин те представят своя „собствения център“, очертават „контура на собствения [си] образ“ (Георгиева 2000: 80). Важно място в тях заема автоцензурата, която за изследвания период е норма на живот и неизменно присъства в респондентските разкази. Тя до голяма степен е резултат от изградения у хората навик да внимават какво говорят поради страх от репресивни санкции или по конюнктурни съображения.

Разглеждането на биографичния разказ като *performance*, като изпълнение на роля може да даде ако не един възможен отговор, то поне посока за разсъждение върху този проблем. Разказите за социализма не са единен корпус. Периодът от 45 години, в който животът във всички негови сфери е бил ръководен, определян и санкциониран от идеологията на управляващата партия, създава множество полета за дискурс днес. Режимът се отразява както на личния, така и на обществения и на професионалния живот на хората и това съответно създава различни посоки за разказване и различни типове разкази за социализма.

Анализът на интервютата, проведени почти четвърт век след политическите промени през 1989 г., е своеобразна илюстрация на теорията на П. Бурдийо за хабитуса (Бурдийо 2012: 55). Конформизмът се налага до голяма степен като личностна стратегия и е резултат от политиката на партията-държава за целенасочено и силово налагане на марксистко-ленинския мироглед чрез превъзпитание на родените през първата половина на XX в. и възпитание на подрастващото поколение. Свидетелствата за практикуване на традиционни и религиозни обреди до края на изследвания период обаче са доказателство за частичния успех на тази политика.

Към трета глава е приложена таблица с коментар на статистически данни, изведени на базата на гражданските и църковните регистри от общ. Божурище. За съжаление не е възможен анализ на тези данни, тъй като съм работила de visu само с църковните регистри, докато данните от гражданските регистри ми бяха съобщени само като числа от служителката от общинската служба по гражданското състояние поради факта, че информацията в тях е класифицирана. От таблицата личи, че в повечето случаи числата от гражданските регистри са по-големи от съответните в църковните регистри. Що се отнася до съотношението между ражданията и кръщаванията, според сведения на респонденти част от църковните тайнства са извършени в София или други населени места. По-интересни са сведенията за кръщавания в години, когато не са отбелязани раждания, а броят на кръщаванията е значителен. Част от тези тайнства може да са извършени за деца, родени предишни години, но вероятно повечето са за деца, чиито родители трайно живеят в други населени места. Венчавките обикновено са по-малко от регистрираните граждански бракове още в началото на периода, като за определени години няма нито една венчавка. Що се отнася до опелата, за някои години те надвишават случаите на гражданска регистрация на смъртни случаи, което вероятно е резултат от погребения на жители на други населени места, но произхождащи от съответното село и погребани там. Необходимо е да се отбележи също така, че църковните регистри невинаги са водени редовно поради отсъствието на енорийски свещеници.

Заключение

Семейната обредност през периода 1944-1989 г. продължава да играе важна роля в живота на обществото, независимо че до голяма степен се редуцира в резултат от закономерни модернизационни процеси. Социалистическите церемонии се формират и налагат в българското общество по съветски модел. Основната им цел е да изместят църквата от санкциониращата ѝ роля в семейната обредност, но тя не се реализира докрай. Това, че се подчиняват на определена политическа идея и са наложени до голяма степен силово, предопределя тяхната обреченост. Те обаче са несъмнен факт за определен етап от живота на българското общество, така, както социалистическата култура е неизменна част от българската култура.

Библиография:

- Актуални проблеми на атеистичната дейност. За системата на партийната просвета 1976 Партиздат, София, 1976 ,
- Актуални проблеми на атеистичната дейност. За системата на партийната просвета, Партиздат, София, 1982
- Андрейчин 1973: Андрейчин Л. Езикови тревоги. София: Наука и изкуство, 1973:242-243
- Арнаудов 1931: Арнаудов М. Българските сватбени обреди. Етноложки и фолклорни студии. част I.- Годишник на СУ, Историко-филологически факултет. XXVII, 3, 1931: 1-148
- Беновска-Събкова 2001: Беновска-Събкова М. Политически преход и всекидневна култура. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2001
- Беновска-Събкова 2012: Беновска-Събкова М. От изучаването на народното християнство към антропология на религията. Проблемът за религията в съвременния свят. – В: Етнологията в България. История, методи, проблеми. София: АИ „проф. Марин Дринов“, 2012: 49-54
- Бромлей 1979: Бромлей, Ю. В. Новая обрядность – важнейший компонент советского образа жизни. – В: Социалистическая обрядность и формирование нового человека, Киев, Издательство политической литературы Украины, 1979: 29-41
- Бромлей 1976: Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. Москва, 1973 (бълг. превод - Бромлей, Юлиан В. Етнос и етнография. София:, Наука и изкуство, 1976).
- Бурдийо 2012: Бурдийо П. Полета, т. 1 Полета на духа, София, Изток-запад, 2012
- Вакарелски 2008: Вакарелски Хр. Български погребални обичаи. София: Издателство „Захари Стоянов“. 2008
- Гандев и кол. 1963: Гандев Хр., Р. Пешева, Т. Колева, Цв. Абаджиева, П. Петров. Съвременната народна сватба, Профиздат, Издателство на ЦС на профсъюзите, Дом на атеиста, София, 1963
- Ганева-Райчева, Бокова 1997: Ганева-Райчева В., И. Бокова. Автобиографичният разказ в слово и визия. – Български фолклор 1997, 5-6: 28-47
- Геннеп 1999: Геннеп А. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. Москва: Издательская фирма „Восточная литература“ РАН, 1999 (Les rites de passage, 1909)
- Генчев 1989: Генчев Ст. Теренното етнографическо изследване. Велико Търново: ВТУ „Кирил и Методий“, 1989
- Генчев 1993: Генчев Ст. Семейни обичаи и обреди. - В: Софийски край. Етнографски и езикови проучвания. София: БАН, 1993:196-304
- Георгиева 2000 Георгиева А. Разкази и разказване. София: Фигура, 2000

- Декрет 1917: Декрет о гражданском браке, о детях и введении книг-актов состояния. – В: Декреты Советской власти. Том I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. Москва: Гос. издат-во политической литературы, 1957. <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/17-12-18.htm> (дата на ползване: 5.11.2016 г.)
- Декрет 1918₁: Декрет об отделении церкви от государства и школы от церкви <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5325/> (дата на ползване: 5.11.2016 г.)
- Декрет 1918₂: Декрет Совета Народных Комиссаров. О кладбищах и похоронах. <http://istmat.info/node/31961> (дата на ползване: 5.02.2018 г.)
- Добревска 2007: Добревска, Л., Ех, години, години! Да виразкажа..., Брезник, 2007
- Дюркем 1998: Дюркем Е. Элементарни форми на религиозния живот. София: София С. А. 1998
- Еленков 2009: Еленков Ив. Към въпроса за въвеждането на траурния ритуал и социалистическата празнично-обредна система у нас – 1969-1971 г. – Християнство и култура, 42, 2009: 88-99
- Елчинова 1993: Елчинова М. Обредът като наратив. – В: Регионални проучвания на българския фолклор. Том 3 – Фолклорните традиции в Североизточна България, Разград, 1993: 84-100
- Жекова 2012: Жекова В. Първо венчило. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2012
- Живков 1968: Живков Т. За Комсомола и младежта: Някои основни проблеми на работата с младежта и Комсомола: Тезиси, развити от др. Тодор Живков на заседанието на Политбюро на ЦК на БКП от 12.X.1967 г. Утвърдени от пленума на ЦК на БКП (27 и 28. XII. 1967 г.) като основа на работата с младежта и Комсомола. София: Нар. младеж, 1968
- Живков 1987: Живков Т. Ив. Етнокултурно единство и фолклор. София: Наука и изкуство, 1987
- Живков 2000: 280 Живков Т. Ив. Увод в етнологията, Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2000
- Заимов 1988: Заимов Й. Български именник. Лични имена у българите от VI до XX век. Фамилни имена от чужд произход, Издателство на БАН, София, 1988
- Закон 1946: Закон за заменяне на кръщелните свидетелства с други документи за гражданско състояние. – ДВ от 27.03.1946 г.
- Закон 1949: Закон за изповеданията – ДВ от 1.03.1949 г. <http://santokiriko.blog.bg/politika/2015/02/09/zakon-za-izpovedaniyata-1949g.1336990> (дата на ползване: 10.11.2016 г.)

- Зыбковец 1959: Зыбковец. В. Ф. Происхождение нравственности, Москва: Издательство политической литературы (Политиздат), 1974
- Иванова, Радева 1985: Иванова Н., П. Радева От „А“ до „Я“. Имената на българите. София: Народна младеж, 1985
- Иванова 1981: Иванова Р. Единство на семейната обредност. – В: Обреди и обреден фолклор. София: БАН, 1981: 29-51
- Иванова 1984: Иванова Р. Българската фолклорна сватба. София: БАН, 1984
- Иванова 2002: Иванова Р. Култура на кризата – криза в културата. София: АИ „проф. Марин Дринов“, 2002
- Иванова 2006: Иванова Р. Култура на нашето всекидневие. Велико Търново: Фабер, 2006
- Илияди 1962: Илияди А. Н. Практическа природа на човешкото познание. Москва: Государственное издательство „Высшая школа“, 1962
- Кампарс, Закович 1967: Кампарс П. П., Н. М. Закович Советская гражданская обрядность. Москва: Мысль, 1967, 1967
- Ковачев 1968: Ковачев М. Социалистическите ритуали и задачите на народните съвети. София: Наука и изкуство, 1968 г.
- Кодекс 1927: Кодекс законов о браке, семье и опеке РСФСР, принят ВЦИК 19 ноября 1926 года и введен в действие с 1 января 1927 года. <http://doc20vek.ru/node/3630> (дата на ползване: 11.09.2016 г.)
- Кръстева-Благоева 1999: Кръстева-Благоева Евг. Личното име в българската традиция. София: АИ „Проф. Марин Дринов“ 1999
- Лебина 2014: Лебина Н. Черно-белая красная свадьба. – Теория моды № 32 (лето 2014) <http://www.nlobooks.ru/node/4990> (дата на ползване: 20.10.2014 г.)
- Лилов 1974: Да издигнем идеологическата работа на висотата на задачите, поставени от десетия конгрес и новата програма на партията за изграждане на развито социалистическо общество. Доклад на др. Александър Лилов, секретар на ЦК на БКП, пред пленума на Централния комитет на Българската комунистическа партия, състоял се на 7 и 8.02.1974 г. София: Партиздат, 1974
- Лозанова 1989: Лозанова Г. Особенности на обредите при погребения на деца у южните славяни в края на XIX и началото на XX век. – Българска етнография, 14, 1989, 1: 17-31
- Лулева 2012: Лулева А. Етнография/етнология на съвременността 40 години по-късно. – В: Етнологията в България. История, методи, проблеми.“ София, АИ „проф. Марин Дринов“, 2011: 18-29
- Мартинов 1958: Мартинов А. Народописни материали от Граово. – В: СБНУ 49, 1958

- Методиев 2010: Методиев М. Между вярата и компромиса. Българската православна църква и комунистическата държава (1944-1989 г.) София: Институт за изследване на близкото минало/ Сиела, 2010
- Мизов 1966: Мизов Н. Празниците като обществено явление. София: БАН 1966
- Мизов 1978: Мизов Н. Реалният социализъм и неговите празници. – Политическа просвета, 1978, 7: 32-43
- Мизов 1980: Мизов Н. Празници, обреди, ритуали. София: Наука и изкуство 1980
- Наредба-закон за брака 1945: Наредба-закон за брака. – ДВ бр. 108 от 12.05.1945
- Основни насоки 1978: Основни насоки за развитие и усъвършенстване на празнично-обредната система в Народна република България. – ДВ, 42 от 30.05.1978: 505-509
- Пашова 2006: Пашова А. „Днес остана празно едно работно място“ Нова идеология за смъртта и погребалната обредност на държавния социализъм в България от 50-те – 70-те години на XX век. – Балканистичен форум, 2006, 1-2-3: 319-340
- Петров 2000: Петров П. Между християнство и социализъм. – Български фолклор 2000, 3: 72-82
- ПВРГС 1950: Правилник за водене регистрите за гражданско състояние, издаден от Министерство на правосъдието. – ДВ бр. 35 от 11.02.1950
- Постановление 1956 г.: Постановление Совета министров СССР и ЦК КПСС «О мерах по улучшению работы Министерства внутренних дел СССР» (25 октябрия 1956 г.) <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009162> (дата на ползване 5.02.2018 г.)
- Постановление 1964: Совет министров РСФСР постановление от 18 февраля 1964 г. n 203 о внедрении в быт советских людей новых гражданских обрядов. http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6050.htm (дата на ползване: 12.11.2016 г.)
- Правилник за погребенията 1970: Правилник за погребенията. – ДВ бр. 102 от 25.12.1970 г., с.6-7
- Проблеми на социалистическата семейно-празнична система. София: Издателство на ОФ, 1984
- Процесът на преодоляване на религията 1968: Процесът на преодоляване на религията в България (Социологическо изследване). София: БАН, 1968 (Колективен труд под редакцията на проф. Живко Ошавков).
- Ракшиева 1993: Ракшиева Св. Традиционни сватбени обичаи в Годечко: - В: Народната култура в София и Софийско. София, 1984:217-227

- Решение 1957: Решение на Политбюро на ЦК на БКП от 26.12.1957 г. - В: БКП в резолюции и решения на конгресите на пленуми и на Политбюро на ЦК на БКП, т. 5: 1956-1962, София: Издателство на БКП, 1965.
- Решение на Секретариата на ЦК на БКП от 27.12.1966 г: Решение на Секретариата на ЦК на БКП за по-нататъшното подобряване на работата за атеистичното възпитание на трудещите се (27 декември 1966 г.). – В: Справочник на активиста 1966-1968. София: Издателство на БКП, 1969: 274-279
- Тодорова-Пиргова 1993: Тодорова-Пиргова, И. Фолклорен обред и културна идентичност (по материали от Разградско). – В: Регионални проучвания на българския фолклор, 3. Фолклорните традиции на Североизточна България, Разград, 1993: 101-116
- Токарев 1966: 55-60 Токарев С. А. Обычай обычаю – рознь. – Наука и религия, 1966, 10: 55-60
- Токарев 1980: 26-36 Токарев С. А. Обычаи и обряды как объект этнографического исследования“. – Советская этнография 1980, 3: 26-36
- Топоров 1988: Топоров В. Н. О ритуале. Введение в проблематику. – В: Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. Москва: Наука, 1988: 7-60
- Трифонова 1989: Трифонова Е. Словесното описание на обряда във фолклорната култура. – Български фолклор, 1989, 2: 39-45
- Тэрнер 1983: Тэрнер В. Символ и ритуал. Москва: Наука (Главная редакция восточной литературы), 1983
- Указ 1944: Президиум Верховного совета СССР, указ от 8 июля 1944 года об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении высшей степени отличия - звания "Мать-героиня" и учреждении ордена "Материнская слава" и медали "Медаль материнства", чл. 19. https://www.lawmix.ru/docs_cccp/3096 (дата на ползване: 12.08.2016 г.)
- Фурсин 1972: Фурсин Н. И. О природе и социальных функциях обрядности в социалистическом обществе“. – В: Вопросы научного атеизма 13, Москва: Мысль 1976: 155-180
- Benovska-Subkova 1995: 162-178
- ЦДА, ф. 28, оп. 24, а. е. 353, л. 94-95
- ЦДА, ф. 28, оп. 24, а. е. 260, л. 1-20
- ЦДА, ф. 136, оп. 48, а. е. 15, л. 4
- АИФ II № 154
- АИФ II № 154 л. 28-32

Приноси на дисертационния труд

Семейната обредност е важна част от живота на обществото. В традиционната култура тя има сакрален характер, като за основната част от българското население, изповядващо източното православие, санкционираща роля имат съответните религиозните тайнства и обреди. Българската традиционна семейна обредност е подробно описана и изследвана. През периода 1944-1989 г. обаче се формира нов тип церемониал, чрез който се прави опит да се изместят от нея не само църквата, но и традиционните обреди. Този процес е засегнат в редица публикации на учени от 1989 г. до днес, без да е изследван в неговата цялост. В настоящата дисертация за първи път се проследява последователно процесът на формиране и налагане на социалистическата гражданска семейна обредност в НРБ, както и нейната рецепция в определен район.

1. В хронологичен ред се проследяват законовите разпоредби, свързани с регистрацията на трите най-важни етапа от жизнения цикъл от края на XIX и първата половина на XX век, промените в законодателството, последвали налагането на социализма като държавна политика през 1944 г., партийните и правителствени решения (публикувани или архивни материали), обуславящи формирането и налагането на социалистическия граждански церемониал.

2. Доказва се ролята на аналогичните процеси в съветското общество, които са възприети като модел при формирането на политиката на НРБ и БКП в областта на семейната обредност, като се представят съответните законови актове в Съветска Русия и СССР.

3. Представят се публикации на администратори, общественици и учени от изследвания период, съдържащи методически указания или анализиращи съответните процеси, чрез които се доказва манипулативният характер на социалистическата гражданска семейна обредност, целяща налагането на единен марксистко-ленински мироглед.

4. Хронологията на рецепцията през погледа на субектите в процесите на формирането и налагането на социалистическия граждански семеен церемониал е проследена чрез представянето на публикуваните информации на страниците на ведомственото списание „Народни съвети“, което не е включено в реферативния бюлетин на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

5. Анализират се образци на сценарии за трите социалистически граждански семейни церемонии от личен архив, между които и сценариите Именуване, Венчаване и Погребение, издадени през 1986 г. от Националната комисия по социалистическите празници и обреди. За пръв път се откроява цялостната концепция, отразена в текстовете, предназначени за изпълнение в обредните зали, като се сравняват с

чинопоследованията и богослужебните текстове, и така се очертава абсурдността на социалистическите интерпретации.

6. Теренното изследване на територията на община Божурище, което е първото етноложко проучване на района, е и първото цялостно проучване на промените в семейната обредност през периода на социализма въз основа на интервюта с 52 респонденти на възраст между 45 и 80 години с различно образование и различен социален статут. Чрез него се представя не само рецепцията на социалистическата семейна обредност от населението, но и степента на съхраняване на традиционните обредни практики до края на периода. Записани са отделни обреди и обредни елементи, които се въвеждат за пръв път в научно обръщение.

7. Дисертационният труд обобщава и надгражда изследванията на социалистическата гражданска обредност, като предлага цялостна концепция за процесите в социалистическото общество, целящи налагането на атеизма и формирането на социалистическата личност през периода 1944-1989 г.

Публикации по дисертационния труд:

1. Християнски, традиционни и граждански ритуали в семейната обредност през 70-те и 80-те години в България – социализиране на дете. – В: Годишник на филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, Университетско издателство „Н. Рилски“, 13, 2015, 320-330

2. Между традицията и идеологията: въвеждането на гражданския ритуал бракосъчетание в малкия град (по материали на едно длъжностно лице в Социалистическа България). – В: Филологически форум, 25.05.2016, <http://philol-forum.uni-sofia.bg/tradicia-ideologia-grazhdanski-ritual-maria-marinova/>

3. Селската сватба през 50-те години в Софийско. – В: Филологическият проект – кризи и перспективи, София, Фабер, 2016, 530-537

4. Рефлексии на традиционната семейна обредност при раждане на дете и създаване на семейство в периода на социализма и днес (трапезата като социализиращ фактор). – В: България през XXI век: между традицията и иновациите, София, Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“, 2016, 37-45

5. Езически елементи в българската погребална обредност през втората половина на XX век (върху теренни материали от общ. Божурище). – В: Културен трансфер и българска идентичност. Сборник с доклади от Третата международна интердисциплинарна конференция за студенти и докторанти. Български културен институт „Дом Витгенщайн“ – Виена, 7–9.12.2016. София, Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“, 2017, 113-120